

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Цанка Златева Попзлатева, СУ „Св. Кл. Охридски“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор' в област на висше образование 3. Стопански, социални и правни науки, професионално направление 3.2. Психология; Докторска програма „Специална психология“

Автор: Диана Иванова Джамбова – Табана

Тема: „Аз – ефективност на фамилията контекст на ученици с нарушения на способността за учене“

Научен ръководител: проф. д-р Дора Левтерова-Гаджалова

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-2242 от 30.06.2020 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Аз – ефективност на фамилията контекст на ученици с нарушения на способността за учене“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Стопански, социални и правни науки професионално направление 3.2. Психология, докторска програма Специална психология. Автор на дисертационния труд е Диана Иванова Джамбова – Табана, докторант в редовна форма на обучение към катедра „Психология“ с научен ръководител проф. д-р Дора Левтерова-Гаджалова от ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният от Диана Джамбова – Табана комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Диана Ив. Джамбова – Табана е придобила бакалавърска степен по Информатика през 2006 и магистърска степен по Консултативна психология през 2009 г. От 2015 г. работи като психолог в РЦПППО – гр. Пловдив. От 2015 г. – 2019 г. се обучава в докторска програма по Специална психология към катедра Психология на педагогическия факултет в ПУ „Паисий Хилендарски“, където има перспектива не само да придобие теоретични и научно-изследователски умения, но също активно да участва в колективен изследователски проект на ПУ „Единни в многообразието“, международни и национални научно-практически конференции

- „Млад изследовател: предизвикателства и перспективи“, „Педагогика и Психология в съвременното“, „Деца със специални образователни потребности“. Проявява особен интерес към предлаганите професионални обучения за работа с български стандартизации на известни личностни тестове за деца – TEMAS, „Рисунките говорят“. По време на образователните и професионални дейности Диана Джамбова разгръща своите умения за аналитично мислене, рефлексия и самодисциплина, за комуникация и работа в екип, усъвършенства уменията в областта на информационно-комуникационните технологии.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Тематиката на разработвания дисертационен труд се отличава с подчертана актуалност. От теоретичен аспект конструктът „Аз-ефективност“ е относително нов за психологическата наука, а неговите проекции в детско-юношеския период все още ограничени и слабо верифицирани на емпирично равнище. Едновременно с това, значимостта на този феномен за личностното израстване и постигането на зряло равнище на емоционална и поведенческа саморегулация задава редица въпроси за същността, динамиката и интеракциите между неговите вътрешни и външни детерминанти.

Провежданите образователни реформи през последните две десетилетия в европейски мащаб, отразяващи философията на приобщаващото образование за единство на социалните и индивидуалните цели, поставят фокус именно върху личностните качества на ученика и неговия Аз-образ, като вътрешен регулатор на активността в съвместните образователни дейности и социалното поведение в референтните групи. Новият статус на семейството, разглеждано от позициите на системния подход като затворена и относително стабилна система, но също и като отворена система с потенциал за промяна под влияние на обществения фактор, задава нови параметри в интерпретацията на неговата ключова роля за изграждане на детската представа за себе си, самоуважение и Аз-ефективност.

Значимостта на проблематиката още повече се подкрепя от новата посока, в която днес се дефинират специалните образователни потребности на децата със специфично нарушение на способността за учене (СНСУ) и наличните емпирични доказателства очертаните рискове в изграждането на системния Аз-образ, самооценката, самоуважението и Аз-ефективността. Ясно се очертават потребностите на образователната и терапевтичната практика от мобилизиране на личностния потенциал чрез все по-прецизен контрол над вътрешния и външния контекст на детското развитие.

Тематиката на дисертацията е нова за специалната психология, а старта в нейното изясняване насочва към нови идеи и емпирични доказателства им аргументация в бъдещи изследвания на специалната психология и специалната педагогика.

Дисертационното изследване формулира като основна цел да бъде проучена Аз -ефективността като конструкт в концепцията на Аз –образа при ученици със СНСУ и реципрочното влияние на фамилияния контекст. Целта е декомпозирана чрез адекватно систематизирани задачи, които обхващат теоретичното изясняване на проблема и емпиричното проучване на влиянията на семейна и училищна среда, върху Аз-образа, самооценката и Аз-ефективността, както и причинни взаимовръзки между тях.

4. Познаване на проблема

Текстът показва, че докторантката познава историята, актуалното състояние и перспективите на изследваната от нея проблематика. В теоретичната разработка по един системен начин са представени научните дискусии относно терминологичното разнообразие и разбирането на феномена „специфично нарушение на способността за учене“, теоретични модели и пътищата за социализация – семейство с родителски стилове на възпитание, детски взаимодействия и емоционална социализация, сътрудничество между семейната и училищна средата, модели на отношение на обществото към семействата на децата с увреждания, фактори за позитивна Аз-концепция и др. Обосновано и с творчески подход е представен концептуален модел на взаимовръзката Аз –концепция–Самооценка - Самопознание –Аз –ефективност, както и основния конструкт „Аз-ефективност“.

Доказателство за доброто познаване на методологичните проблеми е организацията на емпиричното проучване и предложените анализи на получената фактология.

Докторантката представя три научни публикации по тематиката на дисертационния труд.

5. Методика на изследването

Методиката на изследването съответства на заявената цел, задачи и хипотези. Организирано е миксиран тип изследване (количествен и качествен) с използване на сравнителна стратегия. Общата извадка включва общо 148 участника от България и Гърция. Създаден е авторски инструментариум от 3 тематични анкети, предназначени за съответните подгрупи от родители, учители и ученици със СНСУ. Анкетите съдържат затворени и отворени въпроси, което е предпоставка за количествен и качествен тип обработка и анализ на емпиричните резултати. Анкетният метод е целесъобразен избор, който може да бъде обоснован с относителната

непознатост на феномена и търсенето на същностни измерения в отговор на поставените задачи на изследването.

В обработката на първичните резултати са приложени главно методи на описателната статистика.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд е адекватно и логично структуриран в 3 основни глави, Увод, Изводи и заключение, Приноси, Библиография от 153 литературни източника на кирилица и латиница. Предоставени са приложения със съдържанието на използваните въпросници, списък на графиките и списък на таблиците.

Първата глава представя структуриран в 5 смислови области теоретичен анализ на научната проблематика:

- 1) „Специфика на специфичните нарушения на способността за учене“ изяснява сложния комплекс от присъщи дефицити в способността за учене, в училищните умения и постижения, пораждащ дългогодишни съдържателни и терминологични дискусии в научната общност. Умело са изведени и оценени сериозните последствията от перманентно повтарящата се ситуация на неуспех и нейното преживяване от учениците със СНСУ. Търсят се фактори и възможности за промяна в контекста на детското развитие, които да стимулират личностното израстване, паралелно с мотивацията за учене и саморазвитие.
- 2) Вторият параграф „Семейството като система – фамилен контекст“ обосновава ключовата роля на семейството в социализиращите процеси, което като жива система притежава потенциал да пречупва влиянията на социалния и образователния контекст в детското развитие. Авторитетният стил на родителство и приемането на детето със СНСУ при осъзнато отношение към неговите трудности и възможности са оценени като водещи в емоционалната социализация и изграждането на позитивен Аз-образ.
- 3) Параграф „Аз-ефективност на фамилията контекст“ поставя проблема за сътрудничеството между ученици –учители –родители, основано на принципите за равнопоставеността, взаимното доверие, отговорност, лоялност, съпричастност към проблемите на всеки. Обобщава се, че съществуват данни за силен ефект на факторите на семейния контекст върху училищните постижения на децата, но в случаите на ученици със СНСУ този въпрос и до сега остава открит.
- 4) Параграф „Аз-концепция“ фокусира проблема за изграждане на позитивен Аз-образ и самочувствие на учениците със СНСУ, чрез подкрепа и насърчаване на

техните успехи от страна на роделите и учителите в различни области. Защитена е идеята, че позитивният Аз-образ се превръща във фактор за личностно самоусъвършенстване, но също и за по-добри академичните постижения.

- 5) Параграф „Аз-ефективност“ е посветен на научното дефиниране на конструкта, като вярва в срособводна да координира наличните умения и компетентности за постигане на желана цел собствените способности, чрез които могат да постигат конкретни резултати. В рамките на теоретичните възгледи на Бандура са дискутирани области на значимост на Аз-ефективността, като психологическо приспособяване, физическо здраве, саморегулация, психотерапия и колективна Аз-ефективност. Обобщава се, че убежденията в Аз-ефективността са важни за обучението и мотивацията на учениците със СНСУ, а основните фактори за тяхната поява нямат пряко отношение от реалния успех или неуспех, а по-скоро се отнасят до активизиране на метапознанието и търсенето на причините за този успех или неуспех.

Втората глава описва методологията на емпиричното изследване – цел, предмет и обект, задачи, хипотези, участници в изследването и разработения изследователски инструментариум.

Трета глава е посветена на анализа и дискусия на събраната от различни източници емпирична информация. Обобщените резултати са представени таблично и графично, като са обсъдени количествени и качествени параметри в представите на родители, учители и ученици със СНУ от България и Гърция. Сравнителните анализи позволяват изводи за общото и различното в реформиращите се образователни системи на двете държави, които имат обща цел - да подобрят вътрешният и външният контекст на развитието на учениците със СНСУ.

В частта „Изводи и заключения“ докторантката дискутира своите обобщени резултати, като убедителни аргументи за потвърждаване на издигнатите от нея научни хипотези. Емпиричните данни са основание за изводи, които имат отношение към условията за формиране на позитивен Аз-образ на учениците със СНС. Сред тези условия водеща позиция имат взаимодействията между семейната и училищната среда в усилието да формират Аз-ефективност, изразено под формата на търпение, подкрепа, сътрудничество и разбиране на специалните образователни потребности и предотвратяване на рискови моменти в социо-емоционалното им развитие.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Самооценката на разработения от Диана Джамбова-Табана дисертационен труд обхваща два аспекта на неговия научен принос - научно-теоретичен и научно-приложен.

Научно-теоретичните приноси се отнасят до:

- Констатира се, че семейната и училищната среда са значим фактор за развитие на Аз-ефективността при ученици със СНСУ;
- Доказва се че Аз –ефективността е конструкт от Аз –концепцията;
- Установява се, че училищната среда оказва влияние на фамилния контекст за развитието на Аз-ефективността на учениците със СНСУ.

Научно-приложни приноси:

- ✓ Разработени са авторски въпросници за изследване на Аз-ефективността на фамилната и на училищната среда за ученици със СНСУ;
- ✓ Проведен сравнителен анализ на Аз-ефективността на фамилната и на училищната среда за ученици със СНСУ в Р. България и Р. Гърция.

Считам, че получените резултати и формулираните приноси са лично дело на докторантката. Оценявам като обективна самооценка на приносните моменти в дисертацията.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Докторантката има 3 публикации, свързани с темата на дисертационния труд, които са изнесени като доклад и публикувани като статии в издадени сборници на национални и международни научни форуми. Те представят съществени моменти от теоретичната и емпиричната част на изследването..

Авторефератът е отразява коректно структурата и съдържанието на дисертацията.

9. Критични забележки и препоръки

Критичните ми забележки са насочени към някои пропуски в техническото оформление на дисертацията, сред които е номерацията на параграфите в Съдържанието на дисертацията. Препоръчвам по-широка популяризация на получените резултати, тъй като изследователската област е нова за Специалната психология, а от друга страна съдържа огромен потенциал както за по-нататъшни проучвания, така и за практиката на специалната педагогика в контекста на приобщаващото образование.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационната разработка постига теоретични и научно-приложни резултати, които оценявам като съществен принос в психологическата наука. Те са в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ, Правилника на ПУ „Паисий Хилендарски“ за приложение на ЗРАСРБ и изискванията на Факултета по Педагогика на ПУ.

Дисертационният труд показва, че докторантът(ката) Диана Ив. Джамбова –Табана е придобила систематизирани теоретични познания и компетентности по научна специалност „Специална психология“, като демонстрира добър капацитет за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Оценявам **положително проведеното научно изследване**, представеното чрез рецензираните от мен дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси. Въз основа на това предлагам на научното жури да **присъди образователната и научна степен ‘доктор’** на **Диана Ив. Джамбова –Табана** в област на висше образование: 3.Стопански, социални и правни науки, професионално направление 3.2.Психология.

15.09.2020 г.

Рецензент:
проф. д-р Цанка Попзлатева